

Пролог

«Мене оточують прекрасні люди, прекрасні, не можу нікому з них нічим дорікнути, вони дуже милі, уважно слухають, що їм розповідаю. Нема дня, щоб не згурдилися довкола й не прохали снувати мою оповідь далі. Прекрасні люди. Їхні очі — добрі й ласкаві — пестять мене, мов промені сонця. У саду, де так пахне бузок, ми сідаємо собі на траві, і я розповідаю, розповідаю... І мені хочеться жити, щоб розповідати далі всім цим прекрасним людям, що я переживав, що відчував, як виборсувався в цьому житті... Їхні обличчя напливають звідусіль до мене, мов пушинки кульбаби, я вловлюю їхній подих, і мені стає так само легко, як і будь-якій пушинці...»

Так він одного разу признався нам. Лежачи на траві й дивлячись у небо, він усміхався лагідно так, як тільки він й умів, усміхався, як до своїх дітей, яких сотворив і викохав. І тепер, коли його вже нема серед нас, я хочу донести всі його слова, вимовлені й не вимовлені, всі його роздуми, озвучені й не озвучені, але які мені вдалося вхопити.

Цензор — так ми його називали, і так я збираюся називати його впродовж усього часу, поки розповідатиму про нього. Ім'я його нічого вже не скаже наступним поколінням, а ті, що знали його, померли, хоча сам він, розповідаючи про себе, не цурався свого імені, однак ми ніколи так і не наважилися промовити його, воліючи звертатися «пане Цензоре», а він задоволено кивав своєю сивою головою, і я певен був, що звучало це йому, як «Цезар». Хоча останні роки свого життя він

уже цензором не був, ніхто вже його не страхався, і коли він нарешті пішов на пенсію та перетворився на такого собі добродушного дідка, який полюбляє посидіти за пивом у кнайпі, то навіть ті, чия доля інколи залежала від одного поруху руки з олівцем, не впізнавали його. Цензора також можна було бачити на прогулянці з паном Кравчиком, його найближчим товаришем, якого він часто кликав Гером. Так, бувало, і звертався: «ось що я скажу тобі, любий Гере». Він вів собі тихе впорядковане життя, сповнене скромності й відчуття власної незначущості, мов Наполеон на Ельбі, хоч і не жив на острові, але ні з ким не входив у ближчий контакт, усіх тримав на відстані, допускав лише до себе пана Гера й мене. А проте душа цензора не дримала, він і далі за поєм читав книжки, купував їх цілими пачками, все те, що почало видаватися за Незалежності, коли цензура зникла. Він продовжував читати й креслити своїм червоним олівцем, ба більше, він не просто викреслював рядки чи й цілі сторінки, а вписував нові, він мовби ставав співавтором цих книжок, які вийшли без цензури.

«Цензура — це мистецтво, — казав він, — це щось, може, навіть вище за мистецтво, бо мистецтво твориться натхненням, й інколи без здорового глузду, а цензура — це мистецтво розуму, найвищого розуму. Скільки разів доводилося ледь не дослівно переписувати твір, який потім виходив під прізвиськом іншої людини, без жодних навіть натяків, що і я там приклав свою руку, хоча я виразно бачу всі свої сліди, всі ті вістові стовпчики, забиті на окремих ділянках твору».

І так тривало доти, доки не потрапив сюди, і щойно тут він розкрився серед оцих, як він любив повторювати, прекрасних людей. Бо хто ж, як не ми, зміг оцінити його велич? Велич Цензора. Цезаря! І тут нема перебільшення, бо не письменники творять літературу, а цензори. Вони, мов деміурги, формують світ, уявлення, звичаї, мораль і несуть правду, а не фантазійні виверти літераторів.

Він мені показав свій записник, де було занотовано все про жінок, з якими він переспав, я подивувався

ясності його розуму, його пам'яті, бо про кожну міг розповісти щось цікаве. Там також було акуратно вказано місце, де відбулися любові, час їхнього тривання і особисті враження після них. Серед цих жінок були й поетеси, що віддавалися йому за те, аби він не надто чиркавив їхні й без того куценькі збірочки, аби поглянув крізь пальці на двозначні метафори, хоча при цьому він неабияк ризикував, бо потім обов'язково вигулькував пильний комуніст, який у доволі невинній фразі вбачав антисоветську пропаганду й буржуазний націоналізм. Але Цензор був понад цим усім, він мав купу орденів і медалей, як, зрештою, і пан Гер, і коли вони виходили на парад, мило було поглянути на всі ті їхні відзнаки, за якими стояли неабиякі подвиги.

Нам добряче пофортунило, що ми з ним зазнайомилися. Я все життя був стенографістом, маленьким таким непомітним чоловічком, який знав своє місце — ззаду або збоку і ніколи попереду. Мене кидали на всілякі конференції, збори, судові розправи, наради, все життя я тільки те й робив, що чиркав папір. Врешті зі мною сталося оте... Не знаю, як назвати. Так само, як і Цензор, що продовжив свою шляхетну працю навіть на пенсії, коли вже від нього ніхто її не вимагав, і від його рішення вже нічого не залежало, я теж, одійшовши від своєї рутинної праці, не зміг порвати з нею до останку. Я й далі носився з блокнотиками й фіксував геть усі звуки: все, що говорить моя дружина, брязкіт посуду, дзенькіт трамваю, шум дощу, шелест листя, посвист чайника, рипіння кватирки, шурхіт мишей... Я виходив на вулицю й нотував цвірінкання горобців, гавкіт собак, скрегіт гальм і кроки перехожих. Мене захопило це так, що я не міг себе стримувати. Плюскіт води в ставку, який я нотував уранці, переслідував мене весь день, наче музика, почувши яку, не можеш забути. Так я й ходив із тим плюскотом у голові, я відчував, що на мене покладено дуже значні обов'язки. Я мушу стояти на варті часу й фіксувати геть усе, що діється довкола, і мушу писати правду, бо брехня має звичку вилазити на поверхню й зяти чорними дірами.

Не встромляйте пальця в діру брехні, бо діра поглине руку по лікоть. Я нікому при цьому не заважав, я робив свою справу тихо і якомога непомітніше, розуміючи, що колись, за років сто чи й двісті, всі мої нотатки будуть за ціною золота, бо тоді вже довкола владарюватимуть зовсім інші звуки й голоси, не схожі на ті, які зафіксував я, зникнуть і голоси тих людей, які мені вдалося заңотувати. Однак геніальні ідеї приречені на нерозуміння довколишнього плебсу. Такий закон життя. Урешті, не витримавши глузування родини й знайомих, збагнувши всю ницість їхніх примітивних душ, я порвав з ними. І зробив це якраз вчасно, саме тоді, коли найбільше потребував Його, а Він мене.

Доля, звівши мене із Цензором, зробила людству неоціненний дарунок, без мене ніхто б так і не довідався про цього великого чоловіка, про широчінь його думок. Отже, і він, і я сливе водночас вирішили усамітнитися, хоч і не зовсім, але принаймні звзити коло людей, з якими доводилося спілкуватися. Таким от чином ми й опинилися в одному санаторії, ба навіть в одній кімнаті. Третім був дуже спокійний і добрий дідусь пан Гер, який балакучістю не вирізнявся, але завжди був готовий скрасити нашу компанію. Пан Гер захоплювався ботанікою й укладав гербарії. Зразки рідкісних рослин, не відомих науці, він легко виявляв у санаторійному парку, а також в околицях санаторію, відтак, принісши черговий зразок унікальної рослини, він спочатку уважно вивчав, озброївшись великою, як пательня, лупою, увесь час мурмочучи собі під ніс незрозумілі слова, а потім висушував її між сторінками товстої книги — старого німецького видання пана Адольфа «Майн Кампф», добряче зашмуляного, і, наклеївши рослину в альбом, підписував хитромудрою готикою.

Ботанік був прихильником наукової теорії про походження людей від рослин, відповідно кожна рослина в нього обов'язково асоціювалася з якимсь народом і була класифікована за расами. Відтак кочові народи походили від росянки, яка жила в комахами; народи, що звикли визискувати своїх сусідів, походили від

повійки, яка вилася будь-де, сюди ж належала і настурція. А польовий хвощ, безперечно, був предком скандинавських народів, так само, як і перекотиполе — предком циган. Ким були українці? Українці були русами, а руси були будяками — гордими, пахучими будяками, квіти яких дурманили голови своїми п'янкими пахощами й манили з усіх усюд і повійок, і настурцій, котрі радо їх обплітали, випивали соки й висушували, прирікаючи на смерть, голодну й у муках. Коли я поцікавився в Ботаніка, ким були колись євреї, він відповів, звівши очі до неба, що євреї — свята нація, вони могли бути лише кульбабою, яка так легко розсівається й летить за вітром, аби засіяти все нові й нові землі, легенька, мов пух, біла, наче Господня борода, і кров її біла, як молоко, хоч і гірка.

Коли люди були рослинами, у них була й мова рослинна — мова запахів, та, на жаль, її тоді ніхто не встиг записати, стенографія ще не була винайдена. Рослини воювали між собою, захоплювали чужі терени, асимілювали й асимілювалися, у них текли соки, як зараз тече кров, вони навчалися виживати за будь-яких умов, вrostати в спекотне літо і в зиму, пробиватися з-під снігу і з-під каміння, розламувати скелі й захаращувати водою. Рослини були могутніми, живучішими навіть за ссавців і риб, тому жоден їхній вид не вимер, а лише трансформувався в інший, досконаліший і ще могутніший.

У голові пана Гера проростали всі ті рослини, які він знайшов, голова його буяла рослинністю, і, коли довкола панувала тиша, можна було почути, як у голові його рослини кільчаться й вруняться, лускають насінини й вистрілюють — інколи вони вилітали з вух, інколи з носа, а то й з вух чи рота, бо їх було так багато, що не вмщалися в голову, але він усе ніяк не міг заспокоїтися і продовжував шукати рослину, яку він назвав Праматір'ю Роду, але не годен був її описати.

«Прекрасні люди нас оточують, чи не так, любий Стенографе? — говорив Цензор, коли ми гуляли довкола нашого озера. — Узяти пана Гера. Комуś, аби

здійснити такі епохальні відкриття, доводиться вирушати світ за очі — в Африку чи на острови Полінезії, а він тутечки, просто в нас під ногами, відкриває непізнане й збагачує науку. А пані Кукіль, яка своїм янгольським голосом сповіщає нас про те, що світає, край неба палає? Її голос летить над лісами, пляями, горами... А потім вона поринає в стан, який нікому з нас не збагнути, бо уявляє себе жінкою без рук і без ніг і виголошує зашифровані повідомлення: «Шістсот двадцять вісім кома три, напрямок південь, тридцять один градус на схід. Крапка». А пан Шкраб, який власноруч задушив свою дружину, рідкісну хвойду, на його місці так зробив би кожен, тільки не кожному трапилася така нагода. Ось ви, любий Стенографе, ви ж не задушили свою хво... тобто дружину, коли вона вам стала бемкати голову через ваше захопливе заняття. Ні, ви усамітнилися, як і я, ви, мов той середньовічний пустельник, пішли в густий ліс і поселилися віддалік од усіх зваб і клопотів, ви знайшли свій Едем коло нас із Гером, а ми біля вас».

У санаторії було чимало відпочивальників, дехто тут жив роками, а наше тихе безтурботне життя забезпечували Неторкани. Їх рідко можна було побачити, вони найчастіше зливалися з тлом — зі стіною, з садом, з деревом, з повітрям. Вони виринали нізвідки й зникали в нікуди, але ми отримували харчі й усе необхідне. Єдина проблема, яка мене завше діймала — відсутність чорнила, його не було на терені санаторію, доводилося замовляти, але Неторканий, який раз на місяць привозив чорнило з міста, чомусь ніколи не міг прихопити з собою більше, ніж один маленький слоїчок, якого мені вистачало лише на кілька днів, а далі я змушений був писати, чим бог дасть — зеленим соком кропиви, білим соком молочаю, якщо не хотів, аби хтось сторонній прочитав мої записки, червоним соком буряка й вишні, кров'ю горобця, їдучо-зеленою пасокою розчавленої гусениці, ніжною пергою метелика, мурашиною кислотою, яка пропікала папір до дір. Добре, що бодай паперу було доволі, мені його видавали цілими пачками, бо то були зужиті бланки, заповнені лише з одного боку,

другий бік був чистий, і можна було писати що заманеться.

Цензор, щойно заселившись, відразу заповнив свою шафку книжками. Цілими днями він тільки те й робив, що читав і черкав олівцем, а був при цьому такий зосереджений, що я навіть не важився його зачіпати. Кілька днів у нашій кімнаті панувала така тиша, що я нічого путнього не зафіксував. Ото тільки, що голоси горобців та горлиць і кілька фраз Ботаніка: лінгулія арліні, самелія барбузі, луанда дармері...

Я починав нудитися, і отак з нудьги попросив Цензора дати прочитати книжку з тих, які прочитав він. Цензор стеноу плечима і сказав: «Звичайно, але мушу попередити, що я її всю почеркав. У мене така звичка — креслити текст, який читаю. Якщо вам це не заважатиме, будь ласка». І він мені простяг книжку одного сучасного автора. Розгорнувши її, я остовпів: вона й справді була вся покреслена, але це ще не все, бо й поля були пописані дрібненьким, але чітким каліграфічним почерком. Ці саморуч вписані рядки мали замінити ті, що були викреслені, а коли не вміщалися на полях, він робив окрему вкладку. І коли я став читати текст автора й порівнювати його з виправленнями, то побачив усю глибину помислів, розмах і велич Цензора. Відтак на прогулянці я не витерпів і поцікавився, чи він часом не письменник, бо стиль його зауваг, усі ті його власні варіанти тексту свідчать якраз про те, що він має неабиякий талант. Цензор поглянув на мене уважно, мовби намагаючись вловити бодай крихту іронії, але побачив перед собою лише мій захоплений погляд, який, чесно кажучи, прилип до мене ще з тих часів, коли я тільки те й робив, що зазираю до писка сильним світу цього, і сказав: «Так, я письменник, але не той, що пише книжки, а той, що їх благословляє у світ, робить їх кращими й мудрішими». І тоді він розкрився переді мною і признався, що працював багато років Цензором. Звідтоді ми не розлучалися, я ходив за ним, наче тіль, і нотував усе, все, що він розповідав.